

NYA AVHANDLINGAR

Matilda Marshall: *Hållbarhet till middag. En etnologisk studie om hur miljövänligt ätande praktiseras i vardagslivet*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Höör 2016. 251 s., ill. English summary. ISBN 978-91-87483-23-3.

Matilda Marshall har i avhandlingen *Hållbarhet till middag* undersökt hur den diskussion om hållbarhet som försiggår i samhället i stort omsätts till vardagligt meningskapande och praktiker i hushåll som identifierar sig som miljömedvetna. I överväganden om vad som ska ätas, köpas, sparas och slängas möts kulturella föreställningar om vad som är hållbart, nyttigt och närproducerat samt avväganden kring vilken arbetsinsats som är rimlig och vad maten får kosta. Men de ställningstaganden som görs kring miljömedvetet ätande har också konsekvenser för det sociala samspelet med andra människor.

Femton hem i Umeå har varit utgångspunkt för avhandlingen som har som syfte att ”beskriva och analysera hållbarhet i vardagslivet som en samling meningskapande praktiker genom att studera hushåll som aktivt strävar efter en miljövänlig och hållbar matkonsumtion”. Förutom intervjuer med hushållens medlemmar har Marshall genomfört observationer vid inköp, trädgårdsskötsel, odling, bärplockning och inläggningar. En del arkivstudier har genomförts och deltagarna ombads föra matdagbok under en begränsad period. Majoriteten av de intervjuade tillhörde en så kallad välutbildad medelklass födda under 1970- och 80-talen.

Hållbarhetsbegreppet delas generellt in i eko-

logisk, social och ekonomisk hållbarhet. Utöver det finns också kulturell hållbarhet, ett framväxande begrepp som inte är helt enkelt att definiera. Gemensamt för de olika definitioner som finns är att kulturell hållbarhet pekar på det kulturellas betydelse för att kunna åstadkomma, men också försvåra, hållbar utveckling eller förändring. Det är främst den ekologiska hållbarheten som ägnas uppmärksamhet i avhandlingen, men en uttalad ambition är också att hitta fram till kulturell hållbarhet. Marshall menar att hållbarhetsforskningen skulle vinna på att sammanföras med ett etnologiskt kulturbegrepp med förståelse för den ”fogmassa” som håller samman grupper genom exempelvis delad förståelse, värderingar och handlingar och som är föränderlig över tid. För att kunna förmå människor att övergå till att leva mer hållbart är det nödvändigt att förstå hur vardagen fungerar och vilken syn de har på vad hållbarhet är för något. När hållbarhetsåtgärder misslyckas handlar det ofta just om att tillräcklig hänsyn inte tagits till vardagslivets meningskapande och praktiker. Samhället måste förstå vad som händer när politiska visioner och direktiv ska omsättas till vardagslivet. Därför är praktiker i fokus för avhandlingen.

Praktikteori med utgångspunkt i främst Schatzki har, för Marshall, fungerat som ett verktyg för att förstå betydelsen av vardagliga rutiner. För att en praktik ska kunna få fäste måste den upplevas som meningsfull, det måste finnas kompetens att utföra den och den inbegriper materialitet. För att exempelvis sopsortering ska bli framgångsrikt måste det uppfattas som meningsfullt av den individ som ska genomföra det, det måste finnas fysiska och materiella för-

utsättningar att utföra sopsortering och det måste finnas omständigheter som tillåter sopsortering att bli till rutiniserade handlingar i vardagen. Praktiker förstås alltså i avhandlingen som rutiniserade former av beteende som bygger på en delad förståelse av hur och varför något ska göras. Praktiker består av olika delar som är sammankopplade med varandra och människor är bärare av praktiker. Med sin avhandling hoppas Marshall bidra till att se på praktiker på nya sätt inom etnologin. Praktiketeori hjälper oss att förstå hur det sociala – såväl hänger ihop som blottlägger länkar mellan olika praktiker, menar hon.

En annan viktig teoretisk inspiration i avhandlingen är Bourdieu, särskilt hans teorier om symboliskt kapital som något som styr smak, beteende och praktiker och som identifierar andras ageranden inom eller utanför den egna kulturella gemenskapen. Vad som i avhandlingen kallas grön distinktion förstås som något som yttrar sig genom avståndstagande både mot dem som lägger för lite och för mycket kraft på hållbarhet.

Avhandlingen skildrar också ekomatens väg från alternativ till allmångods samt den motsägelsefullhet som ofta omgärdar synen på vad som är hållbart. I de empiriska kapitlen diskuteras hur ekomat definieras av studiens deltagare, varför ekomat anses bra och hur den blir betydelsefull i vardagen. Många menade att ekomat var bättre för såväl miljön som kroppen och att den ingick i att ”göra rätt”. Men vad som är hållbart i längden är inte alltid så självklart. Inte heller är det lätt att veta vad som är rätt i den ständiga ström av motstridiga budskap vi möts av. Att vara medveten är inte heller detsamma som att ha ett litet ekologiskt fotavtryck. Ekomaten måste passa ihop med andra viktiga delar av livet och ett viktigt bidrag som Marshall ger är att maten både måste framstå som meningsfull och fungera i det vardagliga livet.

Föreställningar om ekomatens relation till föreställningar om plats och närhet diskuteras också utförligt. Vad närproducerat egentligen betyder, hur transporter påverkar miljön och om importerat bör undvikas är inte heller det entydigt. Hos deltagarna fanns ett slags sökande ef-

ter alternativ till dagens konsumtionssamhälle som kunde ta sig lite olika uttryck. Ofta formulerades det som ett balanserande mellan olika konsumtionsideal som inte alltid var lätta att få ihop. Maten fyller sociala och kulturella funktioner som medförde att deltagarna valde att göra sådant de egentligen inte ville för att det sågs som trevligt, normalt eller på andra sätt uppfyller kulturella förväntningar. Som Zara som egentligen inte ville dricka kaffe, men gjorde det ändå när hon blev bjuden för att det ingår i det sociala livet. Konsumtionspraktikerna kännetecknades på så vis ofta av en form av pragmatism där förhandlingar mellan olika värden ingick, menar Marshall. På samma vis krockade ibland ambitionen att vara miljömedveten med andra frågor som också sågs som moraliskt riktiga av deltagarna. Viljan att ta ansvar för framtida generationer eller laga näringsrik och giftfri mat till de egna barnen gick inte alltid att kombinera med den tid, ork eller ekonomi de hade till sitt förfogande. Idealen om hur livet skulle levas kunde inte alltid realiseras inom de praktiska ramar som gavs. En central poäng i avhandlingen är därför att det vardagliga består av kompromisser och balans kring olika ideal med hjälp av en slags pragmatism. Hållbar konsumtion innebar en ständig balansering mellan moraliska krav, vardagliga och samhälleliga förutsättningar och kulturella normer. Pragmatism tolkas av Marshall som en kompetens deltagarna utvecklat och som ändå gjorde det möjligt att få ihop livet någorlunda och det är en viktig slutsats.

Marshall anknyter på så vis till en viktig diskussion gällande omställningen till ett hållbart samhälle. Var går egentligen gränserna för ansvarsfördelning mellan individ och samhälle? Är det vi enskilda medborgare och konsumenter som ska göra hållbara val, eller handlar det om större strukturella frågor kring organiseringen av ekonomi, distribution och produktion. Denna fråga återkom både som något som studiens deltagare funderade över och något som Marshall själv vill bidra till att problematisera. Myndigheter säger sig gärna vilja möjliggöra för konsumenter att ”välja rätt”, men det är ett individfokuserat perspektiv som vi behöver komma ifrån,

menar hon. Med hjälp av praktikteori går det att förstå konsumtionspraktiker som såväl kollektiva som organiserade av samhället. Det är nödvändigt att förstå vardagens praktiker för att se hur handlingar som politiker och forskare lyfter fram som hållbara ibland krockar med dagliga rutiner och meningsskapande.

Hållbarhet till middag är en välskriven och gedigen avhandling på ett viktigt tema – hållbar konsumtion och Matilda Marshall lyckas bra med att beskriva relationen mellan denna stora och breda globala fråga – hållbarhet – och människors vardagsliv. Empirin är etnologisk forskning med fingertoppskänsla för vardagslivets alla ingredienser och är ett viktigt tillskott till detta forskningsområde. Författaren framstår som driven och visar god förmåga att bearbeta och analysera empirin. Materialet är stort och ambitiöst, men bjuder kanske inte på så jättemånga överraskningar kring hur vardagslivet kring hållbar matkonsumtion blir meningsfullt. Hur deltagarnas sätt att balansera kring olika ideal och önskemål skiljer sig från det balanserande som hushåll som inte ser sig som särskilt miljömedvetna gör, det hade gärna fått förtydligas något. Förhandlingar kring olika ideal sker rimligtvis hos alla konsumenter.

Avhandlingen ger en bra översikt av praktikteori och vad den innebär. Den ger också en god insikt i hur denna teoribildning kan sammanflätas med ett etnologiskt fokus. Ambitionen att sammanfoga ett etnologiskt kulturbegrepp med en teoribildning, det vill säga praktikteori, som fått stort genomslag inom många ämnen, särskilt hållbarhets- och konsumtionsforskning är angelägen. Helt utan svårighet är den kanske inte. Marshall vill som nämnts bidra till att öka förståelsen för praktikteori inom etnologin. Jag kan tycka att hon hellre skulle lagt sitt krut på det motsatta, det vill säga att få upp förståelsen för kulturellt meningsskapande inom hållbarhetsforskningen i stort. Att hållbarhet inte bara är policy, utan också kultur, är inte något nytt för etnologer. Däremot kan det vara viktigt att få upp kultur på agendan inom samhälls- och naturvetenskaplig hållbarhetsforskning och Marshalls forskning kan bli ett viktigt bidrag här.

Hur kulturell hållbarhet ska förstås i relation

till de andra formerna av hållbarhet är trots den diskussion som förs inte helt tydlig. Detsamma gäller relationen mellan kultur och praktik. Är kultur praktiker – är praktiker kultur – eller är de olika saker? Om det kulturella förstås som det som kan såväl hindra som möjliggöra hållbarhet kvarstår problemet att hållbarhet hamnar utanför det kulturellas sfär. Effekten blir att begreppet kultur får stå för normer och värderingar som påverkar hållbarhetsideal, snarare än att hållbarhetsideal också förstås som uttryck för kultur, även om Marshall är medveten om problematiken. Fokus på kultur som den fogmassa som håller samman grupper genom exempelvis delad förståelse, värderingar och handlingar väcker också frågor kring hur det som splittrar grupper ska förstås. Kultur blir så lätt till något fint och trevligt men rasism, våld, sexism, rovdraft på naturen och miljöförstöring är också kultur. Sådana aspekter ska kanske förstås som det som skapar hinder för hållbarheten, men det hade gärna fått diskuteras mer explicit. Frågor kring vanor, rutiner och traditioner behöver relateras till frågor om exkludering och inkludering, särskilt då denna ”kultur” så lätt förstås som en resurs för att engagera människor i hållbarhetssatsningar.

Fokuseringen på praktiker leder också lätt till att det handlar mer om hur och vad studiens deltagare gör, snarare än varför. Även om intressanta och detaljerade skildringar av vardagslivets överväganden sker så saknade jag emellanåt den typ av teman som etnologer många gånger varit bra på. Frågor om ätandets relationer till kropp och kön, till känslor som fult och äckligt, eller begärligt och farligt hade gärna fått synas lite mer, det vill säga de lite mer saftiga detaljerna i vardagens matpraktiker. Kön syns exempelvis inte alls i analysen trots att mat och hushållning varit och till stor del fortfarande är en så kvinnligt kodad praktik. Många av deltagarna beskrev också hur kvinnor haft störst inflytande i hushållens matpraktiker. Någon betydelse bör därför kön rimligtvis ha haft. Kulturella perspektiv på kroppen är ett tema som många etnologer har intresserat sig för och som kunde berika hållbarhetsforskningen i stort som ofta är fokuserad på system, teknologi och mätbara effek-

ter. Men människokroppen ges inte någon framträdande roll i avhandlingen trots att det är dit som maten mestadels ska. Frågor om känslor i relation till mat har inte heller fått något särskilt utrymme. När etnologin rör sig in i forskningsområden som dominerats av andra discipliner är det kanske också viktigt att tänka på att inte förlora det som etnologer varit bra på, de frågor som mer samhällsvetenskapliga discipliner inte besvarar lika lätt. Det är mycket fokus på anskaffningspraktiker i texten och den information som ges om hur vardagen ter sig i de studerade hushållen, eller om matens komposition och väg in i, och ur, kroppen, är inte särskilt detaljerad. Inköpsprocesser och matbutiken har fått stort utrymme, men konsumtion kan handla om så mycket mer. Det hade varit intressant med lite mer oväntade eller oförutsägbara aspekter av när hållbarhet blir middag.

Perspektiv kring makt, klass och identitetsprocesser i vardagslivet, också det sådant som många etnologer jobbat med, har inte heller någon helt tydlig plats här. Det finns ju trots allt en ojämlig tillgång till mat, även inom Sveriges gränser, både gällande klass, kön och kanske också andra kategoriseringar. Studiens deltagare beskrivs huvudsakligen som ”välutbildad medelklass” och som att de därmed också generellt stämmer in i den statistiska profil för dem som anses vara mest benägna att handla ekologiskt eller agera miljömedvetet. Även om det är svårt att nå andra än dem som själva definierar sig som miljömedvetna med en sådan här studie, så väcks frågan om urvalet inte samtidigt medför att miljömedvetenhet likställs med medelklassens konsumtionsvanor. Om den stora frågan för hållbarheten är att vi alla ska konsumera mindre, snarare än att konsumera rätt, vilket Marshall med stöd i hållbarhetsforskningen säger – varför är då dessa mest representativa? Som Marshall själv poängterar: fattiga människor lever generellt mer hållbart. Att överkonsumtion löses med hållbar konsumtion är marknadens logik och att butiken fått en så förhållandevis framträdande plats kan ses som att den logiken kunde problematiserats ytterligare.

Distinktion är ett viktigt begrepp i avhandlingen, men handlar mer om distinktion mellan

olika former av hållbar – eller inte hållbar – konsumtion än om smakens del i upprätthållandet av ett klassamhälle. Kanske kan miljömedvetenhet synas på vis som inte utgår från medelklassens smak och retorik? Den studerade gruppen sa själva att de ansåg att hållbarhet är viktigt när de konsumerar och det får i sin tur i avhandlingen motivera varför de är överrepresenterade i urvalet. Men det medför en risk att det blir en viss typ av hållbarhet, det vill säga medelklassens upprepning av samhälleliga diskurser kring hållbarhet, som ges företräde. Den grupp som konsumerar ekologiskt är samtidigt också den grupp som marknadsföringen av ekologiska varor vänder sig till. Det blir då en marknadslogik som återkommer, det vill säga att problemet med överkonsumtion ska lösas med hjälp av annan konsumtion. Jag hade gärna sett att frågor om grön distinktion hade kopplats till frågor om makt och till den status som medelklassens tolkning av hållbarhet har. Istället handlar det om att särskilja sig från andra som inte lever lika hållbart samtidigt som deltagarna i studien många gånger upplevde sig som maktlösa i förhållande till frågorna i stort.

Rent språkligt är texten välskriven och intressant att läsa, den kan dock upplevas som lite lång. Det är många kapitel och en lite stramare uppdelning hade varit att föredra. Uppdelningen mellan kapitlen hade också vunnit på att bli lite striktare med tydligare kontraster emellan. En liknande tematik återkommer ibland på flera ställen.

Hållbarhet, mat och konsumtion är ämnen med stor potential att jobba vidare med, både empiriskt och teoretiskt. Särskilt mycket att göra tror jag att det kan finnas inom kulturell hållbarhet, även om jag måste säga att helt klok över vad begreppet innebär kan jag ändå inte riktigt tycka att jag blivit efter att ha läst avhandlingen. Matilda Marshalls avhandling kan ses som exempel på en etnologi för en ny tid – där stora frågor möter vardagen och som gör ämnet politiskt viktigt och intressant. Etnologin har mycket att bidra med till den större diskussion om hållbarhet som försiggår i samhället och det är viktigt att hålla fast vid detaljerna i vardagen och de kulturella perspektiven. Precis

som Matilda Marshall hoppas så tror jeg att avhandlingen kommer att locke läsare både inom och utanför akademien. Jeg har framført en del kritiska diskussionspunkter, men på det stora hela tycker jeg att det er en mycket bra och viktig avhandling.

Magdalena Petersson McIntyre, Göteborg

Maryam Adjam: *Minnesspår. Hågkomstens rum och rörelse i skuggan av flykt*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Höör 2017. 304 s., ill. English summary. ISBN 978-91-87483-28-8.

”Om du berättar minnet om en sak och jeg berättar minnet om detsamma, så er det två olika minnen. Inte ens det jeg sjålv minns er alltid detsamma. Vad er då sanningen?” Frågan stålde Helga till mig en vinterdag. Våren nårmade sig. Vi satt vid köksfönstret och blickade ut mot äppelträdet kala grenar utanför (s. 11).

Slik slår Maryam Adjam an tonen i avhandlingen *Minnesspår. Hågkomstens rum och rörelse i skuggan av flykt*. På en svært fortettet måte presenterer disse setningene både tematikken og de teoretiske perspektivene i avhandlingen. Adjams avhandling undersøker minner om flukt fra Estland til Sverige under andre verdenskrig. Hun er både opptatt av hvordan denne flukten tar form som minner og hvordan minnet samtidig former hendelsene. For hun ser på det å minnes som en aktiv og kontinuerlig erfaringsprosess.

Det overordnede målet med avhandlingen, er å studere det levende minnets mangesidige erfaringer om flukt. Med et fenomenologisk utgangspunkt ser Adjam på minnet som en levd erfaring – som et ”pågående varande”. Det er denne pågående erindringsprosessen hos de enkelte medforskerne som er gjenstand for analyse.

Med utgangspunkt hos Walter Benjamin beskriver hun minnet som en prosess der subjektets ulike erfaringer flettes sammen. Minnet er imidlertid ikke bare et resultat av ett subjekts meningsskapende prosess. Det har også forbindelser til andre menneskers erfaringer og til masternarrativer. Minnet er altså ikke underlagt

subjektets totale kontroll. Dets relasjon til subjektet er av dialogisk art, og minnet inkluderer en rekke andre elementer enn subjektets erfaringer. Derfor benevner Adjam minnet som et agerende subjekt.

Sted, rom, stier, landskap og topografi står sentralt i avhandlingen. Teoretisk sett hviler den på Walter Benjamin, men også på tenkere som Michel de Certeau, Henri Lefebvre og Edward Casey. Mye av det fenomenologiske begrepsapparatet er hentet fra Caseys studier av minner, og hans begrep ”place memory” er kanskje det mest sentrale. Adjam oversetter, eller snarere omtolker begrepet, til det svenske ordet ”minnesplats”. Med det mener hun et minnets tidsrom, som fører sammen ulike erfaringer, ulike tidsjikt, materialiteter, romsligheter og representasjoner.

Studien bygger på et rikt feltarbeid. Adjam har hentet inspirasjon fra det som gjerne kalles sansenes etnografi – en etnografisk praksis som innbefatter hele den sanselige erfaringen som forskeren tar del i gjennom feltarbeidet. Det er likevel samtalene som står mest sentralt. En del av dem har fotografier og gjenstander som utgangspunkt, mens andre har funnet sted på ulike steder i Sverige og Estland som Adjam og medforskerne har oppsøkt. Der har hun gjennomført såkalte ”go-alongs”. Det vil si samtaler om minnets mentale landskap, mens de har tatt spaserer i minnets fysiske landskap.

Adjam har til sammen intervjuet fjorten personer, hvorav fem blir fulgt over flere år. Samtalene med disse fem har variert i lengde fra to til åtte timer. De utviklet seg etter hvert til diskusjoner og til felles eksperimentering og utprøving. Gjennom stadig nye samtaler med de samme forskningsdeltakerne kunne disse deltakerne få mulighet til å vende tilbake til det samme minnefragmentet flere ganger. Kontekstene for samtalene var nokså ulike. Det kunne være en samtale ved kjøkkenbordet, eller det kunne være på en spaseretur på en skjærgårdsøy, i en skog eller i en forstad til Tallin.

Det aktive og tette samarbeidet med intervjupersonene gjør dem til medforskere eller forskningsdeltakere, og ikke til informanter. Adjam bruker endog betegnelsen minnebærere. Dette